

Валерій КАПЕЛЮШНИЙ
Олена КОВАЛЬ
Київ

НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА В УКРАЇНСЬКІЙ РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1921 років: ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДНИКІВ

У статті аналізуються сучасні публікації та науковий доробок попередників про роль національної еліти в Українській революції 1917 – 1921 рр., акцентується увага на недосліджених аспектах проблеми.

Ключові слова: національна еліта, історіографія, Українська революція, національна державність, державотворчі процеси.

Дослідження Української революції 1917 – 1921 рр. триває вже дев'ять десятиріч. Особливо активно цей етап національного державотворення почали досліджувати з 1991 р., в умовах державної незалежності України. За останній період до наукового обігу залучено сотні документів, невідомих раніше, надруковано кілька тисяч публікацій, захищено понад двісті дисертацій. Проте, на нашу думку, окремі аспекти проблеми українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. ще й сьогодні залишаються малодослідженими та дискусійними.

Вивчення історії національного державотворення неможливе без висвітлення ролі особистостей, які очолювали український рух, захищали і розбудовували українську державність. Про роль еліти в державотворчих процесах досить влучно написав в одній з своїх статей О.Реєнт: "Народ, який прагне побудувати незалежну державу, повинен цілеспрямовано творити, плекати, навчати власну політичну еліту. Ретроспективне звернення до глибин української історії недвозначно підтверджує тезу про приреченість державотворчих зусиль за відсутності відданої ідеалам нації, політично диференційованої, але вихованої та діючої в дусі демократизму еліти"¹.

Окремі аспекти проблеми вже отримали досить ґрунтовне висвітлення в літературі, але в цілому роль української еліти в державотворчих процесах залишається малодослідженою.

Перші спроби аналізу подій Української революції 1917 – 1921 рр. були здійснені ще в ті буремні часи. Ініціатива у розробці історії революційних звершень, невдач та потрясінь довгий час належала політикам, суспільним та партійним діячам, а не науковцям. Це призвело до певної міфологізації та суперечливості у висвітленні подій того періоду.

Значне місце серед історіографічних джерел посідають публікації, які висвітлюють життєвий та політичний шлях еліти, їхню роль у державотворенні. Особливої уваги потребують перші публікації, що почали виходити вже з 1917 р. Це, зокрема, політичні портрети М.Грушевського, В.Винниченка, М.Міхновського, К.Левицького, С.Петлюри, П.Скоропадського, О.Лотоцького, Є.Чикаленка та ін.²

До перших публікацій відносяться і праці М.Грушевського революційної доби, а саме книга "На порозі нової України: гадки і мрії", в якій автор досить детально описує перший рік Української революції, окреслює головні риси суспільного ладу, до якого повинні йти українці та їх прагнення в соціальній сфері³, а також брошура "Про Центральну Раду і Народних Міністрів", в якій він подає біографії багатьох політичних діячів Української Центральної Ради та стислий аналіз їх діяльності⁴.

Серед праць міжвоєнного періоду виділяються своєю документальною насиченістю та аналітичністю монографії Д.Дорошенка та П.Христюка⁵. Дещо однобокий підхід у висвітленні подій та ідеалізація народних мас під час революції характерні для праць М.Шаповала,

В.Винниченка, І.Мазепи⁶. Проте в цих працях знаходимо ескізи, епізоди та різноманітні сюжети з викладом біографій, характеристик та оцінкою дій значної кількості очільників українського руху, а також спроби ґрунтовного осмислення феномену та загальних засад Української революції. Так, наприклад, на думку І.Мазепи, "...революція 1917 року застала українців скаліченими національно, соціально і культурно. Після довгої московської неволі перед вибухом революції лише селянство залишилось українським щодо мови та національних тенденцій. Всі інші верстви українського суспільства були денационалізовані. Відсіль недостача української інтелігенції – мозку нації – і взагалі мала національна свідомість в народних масах. ...Український рух після вибуху революції відразу наразився на великі труднощі через загальну слабкість та невідповідність українських сил..."⁷.

Дещо іншу думку висловив в своїй праці "Листи до братів-хліборобів" В.Липинський. Автор критикує недоліки українського руху, які на його думку призвели до поразки української держави у 1917 – 1921 рр. Він піддає критиці також народницький світогляд соціалістичних лідерів Центральної Ради, які спиралися та шукали підтримки у народної інтелігенції та селянства і при цьому відкидали державотворчий потенціал заможних верств суспільства. Нарешті, В.Липинський був переконаний, що неможливо побудувати державу без участі армії⁸.

Націоналістично-радикальні погляди на розвиток історії Української революції були притаманні історикам української діаспори повоєнного періоду, зокрема П.Мірчуку, В.Веризі, М.Стахіву⁹ та ін. За їхньою концепцією, революція 1917 – 1921 рр. є виключно національною і її головною метою мало стати відродження самостійної України. Вони негативно оцінювали діяльність Центральної Ради в питанні національного суверенітету. Так, В.Верига зазначав: "Нам здається, що вини у першу чергу треба шукати у наших провідниках революційного зриву, які здебільшого не мали своєї власної національної ідеї й бажання організувати українську державу, але сліпо йшли слідами московської революції, визначаючи ту саму ідеологію, й ототожнювали завдання української революції з московською"¹⁰.

Щодо праць радянських істориків, то в них справжня історія українського державотворення або замовчувалась, або фальсифікувалась, а все, що було пов'язане з Українською революцією, трактувалось як "буржуазний націоналізм".

З проголошенням незалежності України істориками була відкинута концепція буржуазно-демократичної революції, яку пропагувала радянська історіографія і поновлена концепція національної революції.

Останніми роками все помітнішою стає тенденція до збільшення наукових праць, присвячених розробці різних аспектів діяльності національної еліти, з'являються дослідження громадсько-політичної та державотворчої діяльності окремих лідерів українських національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Це, зокрема, праці О.Ресента, С.Литвина, Т.Бевз, Л.Залізняка, О.Павлишина, О.Городецького та ін.¹¹.

Свідченням зростання інтересу до питання про роль національної еліти в державотворчих процесах революційної доби є поява перших дисертацій, безпосередньо присвячених цій проблемі. Це зокрема докторські дисертації В.Верстюка, С.Литвина¹² та кандидатські дисертації Л.Козловської, Л.Лозинської, О.Дудко, Ю.Бойко, В.Ситніка¹³ та ін.

О.Дудко в своїй дисертаційній роботі присвячує окремий розділ участі О.Лотоцького у державотворчих процесах в Україні революційної доби, а ще один – роботі на посадах губернського комісара Буковини та Генерального писаря у складі Генерального секретаріату, а також його діяльності щодо захисту автокефалії Української православної церкви, його дипломатичній діяльності як уповноваженого представника уряду УНР у Туреччині (1919 – 1920 рр.) та ін.¹⁴.

Аналізуючи працю Ю.Бойко, присвячену діяльності Є.Чикаленка, слід зазначити, що авторка детально розглядає його участь у суспільно-політичному житті і процесах державотворення в добу Української революції. У період становлення національної державності він був одним із прихильників автономії, а згодом і незалежності України, прагнучи звільнити її з-під російського ярма¹⁵.

Громадсько-політичній діяльності М.Міхновського присвячена дисертація В.Ситніка. Автор наголошує на переконанні М.Міхновського у тому, що український народ в своїх прагненнях може сподіватися лише на власні сили. М.Міхновський спрямував свою діяльність на

залучення якомога ширших верств громадськості до свідомої націотворчості та на створення боєздатних військових формувань, які б були спроможні захистити державний суверенітет від зовнішніх зазіхань. Однак діяльність М.Міхновського не знайшла підтримки у впливових політичних силах, які визначали історичну долю України в той період¹⁶. З цього приводу дуже влучно, на наш погляд, висловився А.Свідзинський, наголосивши, що "до історичних випробувань 1917 р. та наступних років ми прийшли не готовими інтелектуально та морально. Істинних пророків, таких як М.Міхновський, не почули"¹⁷.

Неупереджено до проблеми "неукраїнськості" вітчизняної еліти підійшли в своїх працях зарубіжні дослідники. "В Україні, тільки-но ослабла влада імперії, – наголошує в своїй монографії Норман Дейвіс, – національний рух вийшов на перший план"¹⁸. Очолювала національний рух, зрозуміло, еліта. На особливу увагу заслуговує статистичний та аналітичний матеріал з цього приводу, наведений А.Каппелером: "Російська інтелігенція в Україні сповідувала, як правило, російську державницьку ідею, насаджувала централістично-бюрократичні методи праці, вважала за свій ідеологічний, культурний і директивний центр Москву і ненавиділа саму ідею українського суспільства, викорінювала всілякі риси оригінальності і самобутності українців. Її частка складала 5% російського населення України, а українська інтелігенція в 1897 р. налічувала 47 тис. осіб або 0,3% українського населення"¹⁹.

Досліджуючи роль національної еліти в контексті причин поразки українців у визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр., політолог Джеймс Мейс наводить цікаву порівняльну характеристику суспільств України і Чехословаччини, які перебували у подібних політичних умовах. "Чехословаччина, – пише він, – виникла на політичній мапі світу в ситуації надзвичайно схожій з українською, але з однією, та найголовнішою відмінністю. Україна входила в імператорську Росію, де були можливі Емські укази та Валуєвські циркуляри, Чехословаччина – в Австрійську імперію, яка не була національною державою та в якій ідея заборони тієї чи іншої мови у народній школі чи книжковому ярмарку була б просто незабагненою... Самі чехи вже стали більшістю міського населення Чехії... взагалі чехи являли на той час уже соціально-комплектне суспільство зі своєю чеськомовною бюрократією та національно-культурною елітою"²⁰. Іншою була ситуація в Україні. Російськомовне в основній своїй масі міське робітництво було байдужим, а то й ворожим до українського визвольного руху. Еліта ж, на думку Д.Мейса, виявляла часом більшу відданість соціалістичній ідеї, ніж національній²¹.

Отже, історіографія проблеми представлена десятками ґрунтовних публікацій, в яких досліджується роль національної еліти в українському державотворенні 1917 – 1921 рр., однак багато аспектів цієї проблеми залишаються малодослідженими. Якщо окремі представники політичної та військової еліти певним чином знайшли своє висвітлення в науковому доробку істориків, то неприпустимим, на нашу думку, є ігнорування дослідниками суб'єктивного фактора в історії вітчизняної дипломатії, що спричинило відсутність ґрунтовних персоналій не лише представників дипломатичного корпусу молодих українських державних утворень, але й керівників зовнішньополітичних відомств. Те ж саме стосується і наукової та творчої еліти, яка брала участь у національному державотворенні 1917 – 1921 рр. Ці аспекти проблеми ще чекають своїх дослідників.

¹ Реєнт О. Проблема реалізації ідеї української державності 1917 – 1921 рр. // Діалог. – 2002. – № 3. – С. 169.

² Коломийченко Хв. Юліан Романчук і Кость Левицький // Шлях. – Ч. 1. – 1918. – С. 54 – 59; Тищенко Ю. Хто такий Винниченко? Біографічний нарис. – К., 1917; Маляревский А. П. Скоропадский – гетман Всея Украины. Биографический очерк. – К., 1918; Королів В. Український народний герой Симон Петлюра. – Київ-Прага, 1919 та ін.

³ Грушевський М. На порозі нової України: гадки і мрії. – К., 1991. – 128 с.

⁴ Грушевський М.С. Про Центральну Раду і Народних Міністрів. – К., 1918. – 96 с.

⁵ Дорошенко Д.І. Історія України 1917 – 1923 рр. Том I. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932. – 437 с.; Дорошенко Д.І. Історія України 1917 – 1923 рр. Том II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Ужгород, 1930. – 424 с.; Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917 – 1920 рр. – Т. 1 – 4. – Відень, 1921 – 1922.

⁶ Шаповал М. Занепад УНР. – Прага: "Вільна спілка", 1918. – 42 с.; Винниченко В. Відродження нації.

У 3-х ч. – Київ-Відень, 1920; Винниченко В. Українська державність. – Відень-Київ, 1920. – 32 с.; Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917 – 1921. Частина перша. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Мюнхен, 1950. – 206 с.

⁷ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917 – 1921. Частина перша. Центральна Рада – Гетьманщина – Директорія. – Мюнхен, 1950. – 206 с.

⁸ Липинський В. Листи до братів – хліборобів. – Відень, 1926. – 580с.

⁹ Мірчук П. Українська державність. 1917-1920. – Філадельфія, 1967. – 400 с.;

Верига В. За межами Батьківщини. – Львів, 2002. – 324 с.; Стахів М. Гетьманський режим у 1918 р. та його державно-правова якість. – Нью-Йорк, Детройт, Скрантон, 1951. – 60 с.

¹⁰ Верига В. За межами Батьківщини. – Львів, 2002. – С. 270.

¹¹ Бевз Т.А. Діячі Поділля в період Української революції // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – 1999. – Т. 3 (5). – С. 233 – 242; Ресент О.П. Українська еліта 1917 – 1921 років: реалізація ідеї власної державності // Симон Петлюра у контексті українських національно-визвольних змагань. – Фастів, 1999. – С. 80 – 84; Його ж. Павло Скоропадський.–К., 2003. – 304 с.; Городецький О.О. Еліта як об'єкт дослідження в українській історіографії ХІХ – початку ХХ ст. // Українська історіографія на рубежі століть. – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 62 – 68; Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918 – 1919 років // Україна модерна. – Львів, 2000. – № 4 – 5. – С. 187 – 245; Литвин С.Х. Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К., 2001. – 640 с. та ін.

¹² Верстюк В.Ф. Махновщина – селянський повстанський рух в Україні в роки громадянської війни (1918 – 1924 рр.): Автореф. дис. ... докт. іст. наук.–К., 1992.– 49 с.; Литвин С.Х. Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917 – 1926: історіографічний та джерелознавчий аспекти): Автореф.дис. докт. іст. наук. – К., 2000. – 35 с.

¹³ Козловська Л.В. Порівняльний аналіз формування української політичної сили на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-х років): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Одеса, 2000. – 16 с.; Лозинська Л.О. Державотворча діяльність В.К.Винниченка (березень 1917 – вересень 1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 26 с. та ін.

¹⁴ Дудко О.О. Життєвий шлях, громадсько-політична та науково-педагогічна діяльність Олександра Гнатовича Лотоцького (1870 – 1939): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 20 с.

¹⁵ Бойко Ю.О. Видавнича, благодійницька та громадсько-політична діяльність Євгена Чикаленка (1880-ті рр. – 1929 р.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 15 с

¹⁶ Ситнік В.П. Громадсько-політична діяльність М.Міхновського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2005. – 17 с.

¹⁷ Свідзинський А. Україна: філософський спадок століть // Розбудова держави.–2003. – №1 – 4.– С. 50 – 51.

¹⁸ Норман Дейвіс Європа. Історія. – К.,2006. – С. 943.

¹⁹ Капеллер А. Структура українського національного руху в Російській імперії // Сучасність. – 1992. – №7. – С. 48.

²⁰ Мейс Д. Соціалістичні моделі української державності // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 99.

²¹ Там само. – С. 99.

В статье анализируются современные публикации и научное наследие предшественников о роли национальной элиты в Украинской революции 1917 – 1921 гг., акцентируется внимание на неисследованных аспектах проблемы.

Ключевые слова: национальная элита, историография, Украинская революция, национальная государственность, государствообразующие процессы.

Article deals with the analyze of publications about the role of national elite in Ukrainian revolution. The main attention is focused on the aspects of the problem, which were not examined yet.

Key words: national elite, historiography, Ukrainian revolution, national liberation struggle, national state-building processes.